

קירקגארד וסארטר

ישעיה רבינוביץ

במשחק זה של גילוי וכיסוי לסודו זה שקיפה את חייו. איזו תפארת דימונית מתלווית לצעדיו של אדם, אורבת למחשבתו ולמעשיו, ומוסכת מן השכול ליומו וללילו — כל ימיו היה נרתע מפני תפארת פרימיטיבית זו שמהנחשלת היתה מנבכי האליידע שלה, פוגעת בכל תכנית ותכלית משלו ומעכירה את כמיהתו האנושה לאחיזה באמונה. כאילו שקיעה אפוקליפטית נוראת-הוד תלויה היתה באפקיו, מושכת אותו בקסמי אודם ושחור שבה, וסופה גורפת אותו במין חשק היולי להתפוררות נפשית מוחלטת. אולם ניצוץ טמיר של חיים היה מהבהב בו תמיד, ובכל דכיוו האסתיטיים המילאנכוליים היתה אישיותו חותרת לניצוץ זה, כלכוכב המרטיט בשחור-האודם של השקיעה ומפיג יתמותו של אדם. ניצוץ זה נסתמל לו באמונה המשתקפת במוסר: „אבי שבשמים! האין זה כך? הוי, אותה שעה של שתיקה, בה יעמוד אדם גלמוד ועזוב, בה לא יקלוט את קולך, בה ידמה שפרשת ממנו לנצח, הוי אותה שעה של שתיקה, אשר בשממור נה נצפנו יסורים לאדם — ואדם לא יקלוט או את קולך, באשר ידמה שקולך כבר נדם כולו! אבי שבשמים, שעה זו אינה אלא רגע של דממה בקירבה של שיתת שנינו. תבורך, משום כן, דממה זו גם היא, כשם שמבורך כל דיבור ודיבור שלך אל האדם; אל נא ישכח בן-האדם שאכן דבר תדבר ואף אם שותק אתה, חננהו בנחמה זאת, בשעה שהוא תומך יתדו בך, והר שתיקה מקורה או באהבה, ואם מדבר אתה ואם אחוז שתיקה, הרי אותו אב הנך, אוהב אבהות הנך; בין שאתה מורה לו דרך בקולך ובין שאתה מייסרו בשתיקתך.“*

כך מתפלל היה קירקגארד מדאניה לאלהים, לנפשו, לכוכבי-החיים המרטיט מעבר לפסימיות שבנופו הפסיכי. משווע היה לקולו של האלהים, שבאמת אינו אלא מסמל את קולו גופו, קול האדם, שהנה הוא הולך ומתבהר מתוך סערות המתיימרות לאבד את האמונה בחיים, והנה הוא נפסק שוב, וקמה שעת-שתיקה איומה שבה אין לו לאדם מאום וזלת אותה יחמות-שקיעה פא-

משעה שעמדו החוגים האמנותיים בצרפת על מהותו של הסורריאליזם, שיסודו במחשבה הפאטאליסטית המושפעת מן האַפְסֶרְסיוֹנִיזְם הגר־מני, חזרו ועלו הגעגועים לתווייה ההומאניס־טית, לאסתיטיקה הנשענת על סדרים חברתיים־מוסריים, למשמעת פסיכית הכובשת את איווייה שנתדהרו באמנות הסורריאליסטית כסוסי־פרא. האמנות והספרות הצרפתית שוב נכספו למראהו של אנוש ממש, מתמיד והגיוני. הסורריאליזם בכבודו ובעצמו התחיל מפגין רמזי תשובה אל הריאליות הסיפורית היציבה, אל הטראגיות המבהירה את כשלונותיו של אנוש, ומצדיקה את קיומו גם בזכות חזונו המוסרי וגם בשם הדינאמיקה האסתיטית התוססת בו מטבע בריי־תו.

רמזי תשובה אלה כבר ניכרים באכסיסטני־ציאליות שנתחדשה בבית מדרשו של סארטר. תורה זו בפילוסופיה ובספרות של צרפת משמרת צעד חשוב להתעוררות ההומאניסטית בנפ־תוליה עם הסימבוליות הרומאנטית־המיסתורית ועם הסורריאליות השואגת את שאגת־דמיה הפרימיטיבית. נוכח אלה מתלבט באַכְסִיסְטֶנְצִיא־ליות מאבק־עליה בשלבי האמונה והשכל האנו־שיים, ראשיתה בנוסחה האַכְסִיסְטֶנְצִיאִלִיסְטִית של קירקגארד, בנפש האמלה שיצאה לבקש את בוראה ולחזר אחר עצמה בבוראה, אמנם סאַרְטֶר פּרָקִים הוא נענה להיידאָגָאָר הגרמני, שכל ימיו ראה עולם זה שלנו מיטלסל בחלל יתמות מוח־לסת, ללא כל אחיזה וחסות ותכלית ותבנית מפי האלהים או מפי האדם. אך ביסודו של דבר, גרתע סארטר מפני הפאטאליות הזאת של היי־דאָגָאָר, כל התירותיו, על אף האַתִיאִיזְם הפור־מאלי שלהן, במסכת החווייה של קירקגארד הן משתבצות.

במערבולת של סתירות פסיכיות נקלע קירק־גארד עד שהגיע לאותו עצבון גדול שלו, גופה האכזר והדומם של יוטלאנדיה מעלף אותו במ־רה־שחורה שלו, ומטביע בנפשו מין חזות קשה, ללא טעם וללא שם, ההולכת ומתקיימת יום יום בחייו. מהלך היה בודד וגלמוד, מטפח בקרבו איזה סוד תורשה, ספק ביולוגי, ספק פסיכי — סוד מוזר מנבא רעות. תמיד נקלע היה קירקגארד

* S. Kirkegaard, Journals, I 282—3.

שלו, "קיימת רק רשות־זמן אחת, היא ההוויות... אדם אשר איננו בְּרִזְמוֹנוֹ של המוחלט, אין הזמן קיים כלל לגבי דידו". דברים אלה הם פרי ידיעה זו שהשיג קירקגארד רק לאחר לבטים של כפירה ואמונה, יאוש וחזון, שנאה ואהבה, יתמות ואחיות: האדם עשוי להשאר בבדידותו כל ימיו אם לא יחצוב את האלהים מחייו ואם לא יגיע לאֲדִנּוֹת בהוויות זו החותרת אל האלֹהִים. וכל זה אינו אלא פירוש להרגשת ה"אני", המשתלם בידע הברור על נהיותיו הזרות של האדם, "כשהכל נדם סביב האדם בשעת־קדושה מכוכבה, עת השמים מיטהרים, והנשמה, צפונה מעולמות, מתייחדת עם עצמה, מוצבה לא לעומת אינה בְּרִאֲדָם חֶשֶׁב, כי אם מול הכוח הנצחי גופו — אז נפתחים השמים וה"אני" בוחר בעצ־מו, או יותר נכון: הוא מקבל את עצמו כמשהו הניתן לו, או תהא העין רואה את העליון־על־כל, את אשר עין בְּרִית־מוֹתָה לא תוכל לראות ואשר לא יישכח עוד לעולמים..."

אולם משהבחין האדם ב"אני" שלו והגיע לדרגת ההנדהות התודעתית עם הקיומיות שהוא מגלם בגורלו, הרי הגיעה לידו שעה מופלאה בה ימצא את עצמו כשר לשאת עין לנפש רעהו, להיות צופה בה, לתהות עליה ולהתקין לה אהדה מלבני. כך חתר קירקגארד מן הבדידות האסתטיטית המסוערת שלו אל החשיפה ראה המוסרית. משבר היה כלים דתיים מקובלים והורס בנינים פילוסופיים, כדי לפתוח מקורות אינטואיציה מוסריים מנפשו ומלבו. קולותיהם של מקורות אלה נשמעו לו מקליטת הקיומיות לאדם, וכך מסכם אָדְגֶר ל. אֶלְן את דיונו בפילוסופיה של קירקגארד:

"אולם הקיום (או הקיומיות — המעתיק) הוא משהו יותר מן החיים. החיים ברובם הם ענין של כלי שני; האדם כרוך שם אחרי האפנה, נשמע לדחפיו ונטפל להרגליו. כל זה הוא משהו אשר יש לאדם, ולא משהו שהוא האדם. הקיום הוא המעין שממנו נובעים החיים ומתחדשים שעה־שעה. משהו נמצא בקרבי ובקרובך הניתן לפירוש והמתאים למסגרת שבה יש מקום לכל מיני דוגמאות של המין *Homo Sapiens*, אולם מעבר לכל זה נמצא משהו אשר פשוט ישנו, אשר תדיר הוא הסובייקט, ולעולם איננו אף בשייכות לגופו, האובייקט. — — — זהו הקיום העצמי, האינדיבידואלי, של בְּרִית־האדם: תכליתיות שעל האדם לקבלה כמות שהיא, כהחלט של עובדה — וכזאת היא מעבר לכל פירוש."

טאליסטית ועולמית, את הקשב האסתטי שב־עַה זו ירא קירקגארד מכל: בה הותרו הרחשים הזרים ממערות סודו הסתום, בה בקע ועלה אל־ידע זה שבו שאין לו בעלים, תובע את הווייתו של אדם לרשותו, מפר את אהבתו, מחלל את רחמיו, מפיג מתפלתו את טעמה, בו למרותה של אבהות עליונה. את חללה של שעת שתיקה זו שאף קירקגארד למלא מזהרי מכורה שהיתה חסומה בעדו במחסומים אָרוֹטִיִּים־אֶסְטֵטִיִּים, שמהם כנֶר־אה היתה מושפעת הפסימיות הקשה שלו — וגם במחסומים של "המקובלות והמוסכמות" בדת ובחברה שאין תוכן כבדן, מתחבט היה יותר מכל בעניני־אמונה־ודת דוגמאטיים־מקובלים, שאותם לא ראה אלא כהסוואה וזלה בלבד של ההתנוונות שפשתה בלבו של האדם המודרני. הרבה יסורים סבל קירקגארד על מדרו בנצרות המוסדית של ימיו — אלא שידע מאד כי "הנצרות איננה במוכּ: כל האדם, היחיד, צריך שייצרנה מתוך לבו". אין קולו של האלהים מוגש במתנה לאינו של בן האדם. צריך הוא שיקדש את עצמו למלחמה בשם הקול הזה, שאף את "שעת־השתיקה" הוא מתונן באהבה גדולה. אולם גם זאת ידע קירקגארד מאוד: האדם יחיד הוא, ואין לו על מי להשען וזלת עצמו, אין קיומו נשמע לו אלא מתוך מאבקי־יחיד שלו, אין קולו של האלוהים נשמע לו בעולמו אלא מתוך מעמקים שלו, שהוא בכוחותיו הוא, צריך להתעלות מהם לדרגת הא־מונה והאהבה והמחשבה היצירתית שבשכל היקור מי יחיד צריך היה האדם לעבור במדורי הקיומיות שבו: בהווליות הבלתי־מודעת אשר שם אורבת עליו האסתטיטיות הקדמונית־האפור קאליפטיה, בְּרִשׁוֹת־מוֹסֵר מסולפות וברשיות־דת מזויפות — עד שהוא מוצא את בורא־רבונו, ויחד אתו הוא נת על חוף של אמונה ואהבה. רק אז יאה האדם צופה באור הגנוז האמיתי: כל עברו, כל הגעגועים והכמיות והאימות, הכל מסתלק, לפי שבעצם אין העבר בגדר מציאות, אין הקיום תל עליו — רק מערכת אשליות הוא בדרכו של אדם אל עצמו ואל בוראו. גם העתיד, על מושגי התכלית הכרוכים בו, אינו אלא הווייה מטעמם של אלה שמעודם לא הספיקו להעמיק בלבו של האדם. המציאות האמיתית היא ההוויות הכבירה שהאדם רודד ומרקע בה ומטה אותה אל "בְּרִזְמוֹנוֹ" המוחלט, אל האלהים.

"ביחס למוחלט", אומר קירקגארד ב"יומנים"

קודמת המציאות למהות; ישות הקיימת עוד קודם שהיא ניתנת להגדרה על ידי מושג כלשהו — וישות זו היא האדם; או, לדבריו של היי-דגאר, הריאליות האנושית. מציאות קודמת למהות מהי? ראשית כל אנו למדים: האדם קיים, בא, מופיע על הבמה, ורק לאחר זה הוא מגדיר את עצמו. אם האדם, כפי שהאכסיסטנט ציאלוז משיג אותו, הוא בלתי מוגדר, הרי זה מפני שלראשונה הוא לא-כלום, רק במשך הזמן הוא (גופו) הווה משהו, והוא גופו מהווה את אשר יהיה. לפי זה אין טבע אנושי בגדר המציאות, כי הלא אין האלוהים אשר ישיגנה. לא זה בלבד שהאדם הוא המשיג את עצמו הווה, אלא גם מה שהוא מבקש את עצמו להיות. לאחר שיוטל לחיקה של מציאות.*

מהנחות אלו יוצר סארטר ופורש בדרכיו של האדם. הוסר העילה החיצונית, התבניתית והי-תכליתית, בחיים משווה עליו תחושה של „עמי-דה ברשות עצמו“, של אי-תלות במרותו של מישוהו ושל משהו. „בראשית האדם הוא תכנית החשה בעצמה — אין שום דבר קיים הקודם לה; אין שום דבר בשמים; האדם יהיה את אשר יתכנן להיות. לא את אשר ירצה להיות. לפי שבמלה „ירצה“ אנו מתכוונים בכלל להחלטה שבידע, הבאה בעקבו של זה שאותו כבר יצרנו מעצמנו — — לפי זה, נטייתה הראשונה של האכסיסטנציאליות היא לעורר את תחושתו של האדם בזה שהוא מהווה, ולעשותו אחראי אחריות שלמה לקיומו. ואם אנו אומרים שהאדם אחראי הוא לגופו, הרי לא לאחריות על האינ-דיוידואליות שלו בלבד אנו מתכוונים, כי אם גם לאחריותו לכל בני האדם“ (שם).

את אחריותו האנושה של בן האדם דורש סארטר חומר של חירות. האדם חפשי הוא לגפי-שו מראשיתו. בחירתו בחיים ובמציאות, פעולה ראשיתית היא לו; אין עין צופיה ואין רשות נתונה ואין תלות ברשות. לבדו יהלך לו על אדמות ויחצוב לו את חייו מסלע עצמותו ועצמאותו. כל פעולה מעידה על בחירה נטולת-תבנית, ראשונית. כל פעולה אחת-יחידה היא לקיום, להוויות הנרקמת מסכות-מסכות מפיו של האדם היחיד. הפעילות היא רק היא מפגינה את השתלשלות תחושתו הקיומית של בן-האדם, את תהליך הבחירה הנצחי של האדם. אולם בצוות

סופו של בודד זה שקבל את החיים כמו שהם, בימים ובעתירותם, באסונם ובקורטוב אושר שבי-הם, באדיהם, ערפיליהם וברטט זיום בפרגודי אפקים רחוקים, בתעיות שאינן פוסקות ובתהיות שאינן נפתרות. על כולם בידך — ותוך הברכה קשוב היה לרותו של האלהים המתהלכת על פני התהומות. אי-שם, ב„הוויות המחולטת“ שלו מנצנץ היה אור של בראשית ושל אחרית הימים כי עוד. מצערו העמוק ביותר של קירקגארד מהבהב היה שביבו של המשיח שאותו חצב תוך יסורים גדולים מלבו. האיש שימים רבים היה מהלך בשבילי הצפון הקר והמסוער, פגוע האסתיטיקה הרומנטית-הדימונית, התחיל מת-פעל מאהבת האדם המתעטר בקיומו. בקדושתו של הקיום מצאה נפשו ה„ערטילאית“ את „תי-קונה“.

ב

חופה ודחוקה, פגועת הנפתולים האסתיטיים בספרותן של צרפת ואירופה, נתגלגלה „קיומיו-תו“ של קירקגארד. המאמין והמתפלל ל„אביו שבשמים“, לבית-מדרשו של סארטר בתקופה האטומית של המאה העשרים.

רבים הם המגנים את סארטר בפסימיות מופ-רזה, בהטעמת היאוש כמניע עיקרי לפעילותו של האדם. בסתירות מהותיות שבין זיקתו להר-מאניטאריות מיליטאנטית-קידמתית ובין תורתו הגורסת שבאמת אין תזון תכליתי לאדם. כי הלא עקרון יסודי הוא לסארטר, הן בפילוסופיה שלו והן בפעולתו הספרותית, שאין לחיים שום תכלית מוסרית א-פרירית: לא מפי האלוהים ולא מטעמה של איזו עילה אובייקטיבית הנמצאת מחוץ לגופו ולאישיותו של האדם. אין החיים מתפתחים בשבילי האידיאה המשיחית העשויה להתקיים במשך הימים או באחרית הימים, ואין להם אחיזה באמונה בכוח מסדר ומתכנן באיזו רשות עילאית משלו. אם לתכלית חיצונית ומוחי-לטה אנו נתבעים הרי — סבור סארטר — החיים הם אבסורד גדול המשתלב במכשולים אין ספור בדרכו של האדם. אם לדרוש בריאליות האמיתית, הרי האבסורד הוא הריאלי-המתמיד. והשאר: ערכים מוסריים או דתיים מחולטים, שעל פיהם יתווה לו האדם את דרכו, אינם אלא אשלייה. אין המציאות מכירה שום מהות קודמת לקיומו של האדם. פול סארטר, רבם של האכסיסטנציאליסטים החדשים, משנן ואומר בשם האכסיסטנציאליות האתיאיסטית: „אם האלוהים אינו קיים, הרי לפחות קיימת ישות אחת שבה

* J. P. Sartre, Existentialism, Philosophical Library.

Cogito ergo sum אביבנין הוא גם לסארטר, ומכאן הסובייקטיביות שלו, פולחן הפעילות והפעולה, הזיקה ל„אקט“ היחיד והמובדל שכל הקיום „מצטמצם“ בו. מכאן „שיטתו“ הפילוסוף פית ויצירתו הספרותית. אולם עיקר העיקרים במסכת הסארטרית בעצם היא ההתחבטות ההר-מאניסטית של הפילוסוף, המספר, הדרמאטורגן: בחתירתו מבעד לכל מדורי הכפירה האינדי-וידואליסטית שלו לראיית פרצוף באנושות ול-שמיעת קול באנושות. ראיית הפרצוף ושמיעת הקול, תחושת האישיות באנושות, ההתקרבות אל ה„אני“ שבאדם, עשויות להפיג את יתמותו מלבנו. סארטר גופו מגן על תורתו שהומאניסטית היא, על אף עמדתם הניגודית של ההומאניזם הימני-הליבראלי ושל ההומאניזם השמאלי-המארכיסטי-טי. ובהתחבטותו זו דומה סארטר יותר לקירק-גארד מאשר להיידגאָר. גם קירקגארד כופר היה במוסריותו כמערכת מושגים הניתנת מן החוץ ובנצרות דוגמאטית המבוססת על אינסטי-טוציונאליזם המסמל, כביכול, סדר-עולם קבוע ועומד מפיה של רשות עילאית. גם הוא התחיל מבראשית, וה„בראשית“ מתחילה באדם, מתק-פלת מן היתמות ההיולית אשר בו. מן הסובייק-טיביות המוחלטת שלו. גם קירקגארד אין לו אלא הפעולה המבודדת, פעולה פעולה וחברתה, פעור לה והתכנית והתכנית הרוחשת בגופה והנאצלת מגופה. כהתלבט קירקגארד מתלבט גם סארטר ברשת של סתירות מעין אלו: ה„אקט“ הוא הנותן, הוא היחיד, הוא לבדו הוא, כלוא ומותר ברשותו הוא — ובכל זאת האדם הוא גם „המקבץ של פעולותיו“ והוא גם משקף בעצמותו את האנושות כולה. וכמו קירקגארד שבכל הויותו תוססת היתה האמונה באדם ובאלוהים המתהלך עם האדם, ובכל ישותו נמרכז לקליטת הקול הנענה לו מבעד לעננת „השתיקה“ הסוגרת עליו — כן חותר גם סארטר לעדות נאמנה על החיים כי ישנם, על הקיום שהוא קיים, על האדם המזדהר מן החזון שביקומו. כי הנה כן מסיים סארטר את הרצאתו על האַכְסִיסְטִיצִיאִלִיּוֹת ועל יסודה ההומאניסטי:

„... אולם ישנה משמעות אחרת להומאניות. ביסודה כך היא: האדם לעולם הוא מתוך לעצר; מו: בשילוח עצמו, בהפשטת עצמו מחוץ לגופו, הוא מאפשר את קיומו של האדם; ומאידך גיסא תלוי קיומו בחזירתו אחרי תכליות טראנסצנדנ-טיות. האדם, בתוקף היותו ענין עבור — למעבר (passing beyond) ובהזדקקותו לדברים רק

עם בחירת-עצמו „הוא בוחר גם את כל האדם“. אין לנו פעולה אחת ויחידה אשר לא תיצור בצדה דמותו של אדם שעליו יש לנו לומר: כך הוא צריך להיות, הבחירה להיות כך או אחרת באה אותה שעה לאשר את ערכו של הנבחר, כי לעולם אין אנו בוחרים ברע. תדיר אנו בוחרים בטוב, ואין בכוחו של דבר להיות טוב בשבילנו אם איננו טוב לכל“ (שם).

אכן, חירות זו של האַכְסִיסְטִיצִיאִלִיּוֹת הסאר-טרית הרבה מן היתום היקומי יש בה, אותו יתום שבו נתלבט כל כך סאָרן קירקגארד. החי-רות הסארטרית תכופות היא מעמידה את האדם על מפתנה של ה„שתיקה“ האַפְסִית והאיומה שמבעדה חתר קירקגארד לקולו של האלהים ושאותה רצה למלא מקולו של האלוהים. תוך הדגשה מפורזת של אַדְנוֹת האדם בקיומו תולה פעם סארטר את עצמו בדבר-י-שכול של היידג-גאָר: האדם יתום הוא מטבע ברייתו ביקום זה שלנו, ואין לו על מי להשען, אולם באמת אין יתמותו של סארטר מקפחת כל שבכי תקווה ובטחון לאדם. נהפוך הוא: סארטר נטפל לסוב-לימאציה של היתמות באי-תלות, בחוסר-זיקה למרות היצונית. בדרגה זו הופכת היתמות אספקלריה לקיומו של האדם, לרעיון הפעילות והבחירה שלו, לדרך תכניתית שלו. היא משמשת עכשיו עקרון דינאמי בתהליך מפעולה לפעולה, מבחירה לבחירה — תהליך הטבוע בתחושת עצמו של האדם ובזיקתו של האדם לקיומיות שהוא יוצר ומוסר לגורלו. סארטר גופו מודה בצער הכבוש באספקלריה זו, צער שלפרקים הוא גובל ביאוש. זהו „צערן של אברהם“. „ידוע לכם אותו סיפור-מעשה: המלאך ציוה לאברהם להקריב את בנו. אילו באמת היה זה מלאך שבא ואומר: אתה הוא אברהם, צריך אתה להקריב את בנך — היה הכל על הצד היותר טוב, ואולם כל אחד מאתנו עשוי הוא שיהא תוהה: היתה זה מלאך באמת? והאם אני אברהם באמת? מה הוכחה מצויה בידי? — וכך מוטל על כל אדם לומר לעצמו: הבאמת אני הוא האיש הרשאי לפעול באופן שעל ידו תהא האנושות למדה: כך תעשי? ואם אין בן-האדם אומר כך לנפשו, מסכה בלבד הוא חובש על צערו“ (שם).

כך הולך סארטר ומציין ציונים לתורתו. ראשיתו, כאמור, בהרגשה ש„אין דבר בשמים“, שאין אלוהים בעולם ואין סדר וחזון נשפעים ממנו ליקום ולאדם. הנחתו היסודית של דיקארט

האדם הפועל והדוצר. זאילו האכסיסטנציאליות, על אף האתיאיזם והסובייקטיביות הקיצונית שלה, מנסה סוף-סוף להניף את מחשבתו של האדם לדרגת שלטון, מעטירה את האדם בהכרת עצמו, בהקפת עצמו, בשיקופו של היקום ב„אני“ האנושי. באלה מתכפרת כפירתה של האכסיסטנציאליות במוסריות עליונה ואובייקטיבית המר טה את דרכו של האדם. האכסיסטנציאליות מכר ריזה בעצם על תשובתה של האמנות והספרות בצדפת מחתחתי האל-ידע (לפי השפעתו של ק. יונג והאכספרסיוניזם הגרמני) ומן האבטומאטיזם הפסיכי לבהירות השכלית התודעתית שבבחינה האנושית. בצד תהייה אל המושקע באפלולית נפשו של האדם (וגויהי זה הלא היא המכרעיה בכל הספרות הסימבוליסטית הסורריאליסטית באירופה) נראית התפיסה האכסיסטנציאלית ער רגת למעלה, אל האישיות שביאוש מרקצת את קיומה. בתורתו וביצירתו של סארטר אין מקום לאותה פאטאליות פסיכית, המתנחלת במוסר-קליות יקומית שלה, למן המיתוס הטרור-היסט-טורי שלה ועד ליצירותיהם של שופנהאואר, ואגנר, ניצשה והאכספרסיוניזם הגרמני החדש — זמתן לכל העולם המערבי. אם האדם יוצר את יקומו מעצמו, אם היקומיות שלו מתגלמת מחדש בכל פעולה ופעולה שלו, אם כל פעולה כשהיא לעצמה מסמלת בחירת-ראשית חדשה מצדו של אדם — הרי לא תתכן באמת גם כל מסכת מוסרית או דתית נתונה מלכתחילה. אלא שממילא לא תיתכן גם כל תפיסה פאטאליסטית התולה את חייו של אדם ברצונו של כוח החולש על היקום מחוצה לו. ותשוב הדבר שזכור: התפיסה הפאטאליסטית מעולם לא הסתפקה בראציונאליות הפילוסופית, בהגיון ה„שיטתיות“ שבמחשבה ובליכודי רעיון שבי מופשט, כי הלא הללו עשויים היו לסמל את האדנות שבשכל ואת הכוח שבהגיון ומחשיבים את תודעתו של אדם יותר מכפי שנראה לנתפ-סים לפאטאליות. זה על אף כליה הפילוסופיים והתיאולוגיים, מתימרת תדיר לגרוף את ההכרה האנושית התודעתית באיזו תחושה אוקינוסית שאין חוקי האדם חלים עליה. והתחושה הזאת ברשותה של האסטיטיקה היא תוססת — באס-טיטיקה שמעולם לא נתחסלה בה התפארת הקדומה המיתוס ער בה עדיין ותמוסיקאליות שלה מסמלת את הרצון הטבוע בבכי הבריאה, מוסיקאליות מספיגה וסופגת הכל, כך מתעלה שופנהאואר, למשל, לדרגה אסתטיית כבירה.

כשהם נוגעים במצבו זה, מצוי הוא אצל הלב, על מרכזה של העובדה עבור-למעבר, אין שום יקום זולת יקומו של האדם, יקומה של הסובייקטיביות האנושית. קשר זה שבין הטראנס-צדנטיות כיסוד-מוסר לאדם (לא במובן שהאלו-הים הוא טרנסצדנטי, אלא בסימן האנושי של עבור מעבר) ובין הסובייקטיביות במובן שאין האדם שם מחסומים על עצמו אלא שמצוי הוא תדיר ביקום האנושי — הוא מה שאנו מכנים הומאניזם אכסיסטנציאלי. הומאניזם, לפי שאנו מזכירים לו לבן-האדם שאין מתוקק זולתו, ושבעצם יתמתו צריך הוא שינקוט עמדה לעצמו. גורסים אנו שעל האדם לקיים את עצמו כאדם, לא תוך פנייה כלפי עצמו, כי אם בבקשת תכלית מחוצה לו, תכלית שהיא גאולה לעצמה“ (שם). בעצם אין ה„שיטות“ האכסיסטנציאליות האלו — לא זו של קירקגארד ולא זו של סארטר — מסתלקות מן התפיסה האינטואיטיבית היסודית שלהן, והיא התפיסה האסטיטית שיצאה להפיג את מכאובה באלוהים או באדם. הבחירה, הפעור לה, שינויי תבנית וקונפיגוראציה באינסופיות שלהן, הסובייקטיביות המוחלטת שבפעולה החד-פעמית, הצירוף של „עבור-למעבר“ והנגיעה בתופעות הנשפעות מקיומו של האדם, והוא גופו עומד במרכז קיומו — כל אלה מצטרפים לשגב של מסתורין אסתטי שמרובה בו המראה על הרעיון, ותחושת „קולות מים רבים אדירים“ מחפה בה על הליכוד הפילוסופי-המחשבת. האתיאיזם של סארטר אינו אלא חיפוי קלוש על אותה רחישת האומות שקירקגארד היה נפגע ממנה עם „היות האדם לבדו“ — העמדת-פנים מול אותם החיונות האפוקליפטיים שהיו תוקפים על קירקגארד מן הגוף החיצוני והפסיכי שלו. בדבריו של סארטר רוגשת אינסטינקטיביות כבירה. מכיון שהוא כופר בכל „צו קטיגורי“ מוסרי שלפיו יש לנקוט בכלל באינו שיטה מוסרית תורשתית, הרי כל חתירתו הסובייק-טיבית מקבלת צביון של דחיפה פרימיטיבית, סתירות אלו, הנקפות על חשבונה של שיטתו הפילוסופית, מסתתמות כשאנו נגשים ליצירתו הסיפורית והדראמאטית. אולם זוהי זכותה של האכסיסטנציאליות, שהיא משמשת מאמץ יציאה מן התסבוכת האס-טיטית הפרימיטיבית שבה נלכדו האסכולות האמנותיות והחידשות בצרפת. הללו הטביעו את הומאניזם של המאה הייט בכי המסתורין והסורריאליזם שאינם מודים בחשיבותו של

ומצשי־משיח שלו. האדם צריך הוא שיגיע מן הפאטאליות, לפי שאדון הוא לעצמו. הוא המשיח והוא הנגאל. הוא האוקיגוס והוא הקברניט. הוא האסתטיקה והוא האתיקה. הוא המיתוס והוא האדם המשתלט על המיתוס.

ככל שיצדקו העוררים על האכסיסטנציאליות כתורה, כפילוסופיה — את הנסיון האמיץ שלה לרומם את תשיבותו של האדם כאדם אין בידם להזים. סארטר גופו מעיר שבאמת „אין האכסיסטנציאליות אתיאטיסטית במידה כזו, עד שבנפשה הוא להוכיח שהאלוהים אינו קיים“ (שם). אולי חש גם סארטר שהכפירה בקיום האלוהי אינה אלא מס לאפנה הסוציאלית והפיר לוטופית של זמנו, בעוד שפולחן האדם שלו אינו אלא ציון גדול אחד בנפתולי הליכתו אל האלוהים...

וכן ניצשה רבים אחרים. ודוקא בדרגה האס־תיטית הזאת, יצאו סארטר ובית מדרשו להחזיר לידע האנושי את כבודו והדרו. האדם אמנם נשמע לרגשיו של האוקיגוס מלגו ומלכר: ישותו של הלה מבקיעה מבעד למראות ולקור לוח של עליות ושקיעות בנפשו ובעולמו של האדם. כל הוייתו של האדם הוא התנודה הזאת במודע ובבלתי־מודע. חלק אורגאני בלתי־נפרד ועצמאי הוא בתנודה האוקיגוסית המהווה את המיתוס שלו. ואילו כקירקגארד כסארטר אינם גותנים לראשו של האדם לשקוע בתפארתו של המיתוס הנצחי. צפה הגולגולת על פני המים ואינה טובעת בנבכים. תדיר זוכרה היא את עצ־מה ולפיכך — אינה שוקעת. אם תטבע — יטבע היקום. כי הלא היקום האדם הוא. והפאטאליות אינה אלא אשליה. „אופיום“ מרדים את כוחותיו של האדם היחיד, מחליש חתירות־גאולה שבו

כל זמן שאנשים רבים המאוחדים יחד חושבים את עצמם לגוף אחד, הרי יש להם רק רצון אחד המכוון לשמירה על הקיום המשותף ולאוסר הכלל. כל קפיצי המדינה הם אז חוקים ופשוטים, וכללי המעשה שלה ברורים ובהירים... טובת הכלל נראית בכל מקום באופן ברור, ודרוש רק שכל ישר כדי להבין מה היא. השלום, האחדות והשיון הם אויבי הדקדוקים המדיניים...

מדינה שמנהלים אותה בדרך זו, נזקקה לחוקים מעטים מאד; וכשמתעורר הצורך לחוקק חוקים חדשים, מורגש הוא בכל מקום. מי שמציע אותם ראשונה אינו אלא מביע מה שהכל הרגישו מכבר, ואין צורך בהשתדלויות ונאומים כדי לתת צורה של חוק למה שכל אחד ואחד כבר החליט לעשות, כשאך היא בטוח שגם האחרים יעשו כמוהו...

אולם כשהקשר החברתי מתחיל להתרוסף והמדינה נחלשת, כשהצנינים הפרטיים נעשים מורגשים והחברות הקטנות מתחילות להשפיע על החברה הגדולה, הענין הכללי משתנה ומוצא לו מתנגדים. אין עוד אתרות גמורה בדעות. הרצון הכללי פוסק מלהיות רצון הכל. מתעוררים פולמוסים ומחלוקות, והעצה הטובה אינה מתקבלת בלא ויכוחים.

(י"ו ק רוסו, האמנה החברתית, 1762)